दहो नृलोकस्य विडम्बनं तत्" । इत्थं देवक्याः प्रार्थने तां सान्त्वयित्वा तस्य प्राकृतरूपधारणं तत्रैवोक्तं यथा "इत्युक्त्वा तां हरिस्तूष्णीं भगवानात्ममायया । पित्रोः संपश्यतोरेव बभूव प्राकृतः शिशुः । "एवञ्च चतुर्भुजरूपेणोत्पत्तावपि प्राकृतरूपत्वोक्त्या तस्मादनन्तरं द्विभुजत्वमिति वैष्णवा मन्यन्ते । गीतायान्तु "तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो ! भव विश्वमूर्त्ते !" इति भारतयुद्धकाले तस्य चतुर्भुजत्वकीर्त्तनात् चतुर्भुजत्वमेवासीत् शङ्खचक्राद्यायुधशून्यत्वेन प्राकृतत्वमिति तु युक्तमुत्पश्यामः । तस्येदानीं जन्मसमयोनिरूप्यते प्रागुक्तब्रह्मपु० कलौ जातत्वाभिधानात् कलियुगएवास्य प्रादुर्भावः । यदि च एकैकमन्वन्तरे बहवः कलयः सम्भवन्ति तथापि वर्त्तमानवैवस्वतमन्वन्तरे अष्टाविंशतिमे महायुगे यः कलिस्तत्रैवाभिर्भूतः। तत्रापि ज्योतिर्निबन्धे "उच्चस्थाः शशिभौमचान्द्रिशनयो लग्नं वृषोलाभगो जीवः सिंहतुलालिषु क्रमवशात् पूषोशनोराहवः । नैशीथः समयोऽष्टमी बुधदिनं ब्राह्मर्क्षमत्र क्षणे श्रीकृष्णाभिधमम्बुजेक्षणमभूदाविः परं ब्रह्म तत्" ग्रहाणां विशेषराश्यवस्थानकाले तस्याविर्भावोक्तेः तादृशसमयस्य च कलेः ६४७वर्षेषु गतेषु सम्भवः कलौ ततः पूर्व्वं तादृशसमयासम्भवात् । राजतरङ्गिण्यां च "शतेषु षट्सु सार्द्धेषु त्र्यधिकेषु च भूतले । कलेर्गतेषु वर्षाणामभवन् कुरुपाण्डवाः" इत्यनेन कलेः ६५३ वर्षेषु गतेषु तत्समकालीनयोः कुरुपाण्डवयोरुत्पत्तिरुक्ता अतस्तस्यापि तत्कालोत्पत्तिकत्वम् ।

तदवतारचरितं च हरिवं० ४२अ० वर्णितं यथा

"अपरः केशवस्यायं प्रादुर्भावो महात्मनः । विख्यातो माथुरे कल्पे सर्व्वलोकहिताय वै । यत्र शाल्वञ्च मैन्दञ्च कंसं द्विविदमेव च । अरिष्टं वृषभं केशिं पूतनां दैत्यदारिकाम् । नागं कुवलयापीडं चानूरं मुष्टिकं तथा । दैत्यान्मानुषदेहस्थान् सूदयामास वीर्य्यवान् । छिन्नं बाहुसहस्रञ्च बाणस्याद्भुतकर्म्मणः । नरकश्च हतः सङ्ख्ये यवनश्च महाबलः । हृतानि च महीपानां सर्वरत्नानि तेजसा । दुराचाराश्च निहताः पार्थिवा ये महीतले" ।

तस्य च कृष्णनामता गर्गेण तथा नामकरणात् यथाह भाग०१०।८।९ "आसन् वर्णास्त्रयोह्यस्य ग्रहणतोऽनुयुगं तनूः । शुक्लोरक्तस्तथाऽपीत इदानीं कृष्णतां गतः" इति अपीतः श्याम इत्यर्थः भाग० ११अ० युगावतारे द्वापरे श्याममूर्त्तित्वोक्तेः यथा "कृते शुक्लश्चतुर्बाहुर्जटिलो वल्कलाम्बरः । कृष्णाजिनोपवीताक्षान् बिभ्रद्दण्डकमण्डलू । त्रेतायां रक्तवर्णोऽसौ चतुर्बाहुस्त्रिमेखलः । हिरण्यकेशस्त्रय्यात्मा स्रुक्स्रुवाद्युपलक्षणः । द्वापरे भगवान् श्यामः पीतवासा निजायुधः । श्रीवत्सादिभिरङ्कैश्च लक्षणैरुपलक्षितः । नानातन्त्रविधानेन कलावपि यथा शृणु । कृष्णवर्णं त्विषाऽकृष्णं साङ्गोपाङ्गास्त्रपार्षदः । यज्ञैः संकीर्त्तनप्रायैर्यजन्तीह सुमेधसः" । अस्य तन्नामनिर्वचनं च भा० उ० ६९अ०

"कृषिर्भूवाचकः शब्दोणश्च निर्वृतिवाचकः । विष्णुस्तद्भावयोगाच्च कृष्णोभवति सात्वतः"

कल्पभेदेऽपि वैवस्वतमनोरष्टाविंशतिमे युगे युगे तस्याभिभावः अतएव छा०उ०कल्पभेदादिप्रायेणैव "तद्धैतत् घोर आङ्गिरसः कृष्णाय देवकीपुत्रायोक्त्वोवाच" इत्युक्तम् । वस्तुतस्तस्य भगवदवतारात् भिन्नत्वमेव तस्य घोराङ्गिरसशिष्यत्वोक्तेः परमेश्वरस्य तथात्वासम्भवात् । अतस्तन्नाम्नि २९अपरस्मिन्नेव कृष्णशब्दस्य वृत्तिः । "कृष्णेति मङ्गलं नाम यस्य वाचि प्रवर्त्तते । भस्मीभवन्ति राजेन्द्र! महापातककोटयः" पुरा० । अर्ज्जुनस्य तन्नामनिर्वचनं भा० वि०४४अ० । "कृष्ण इत्येव दशमं नाम चक्रे पिता मम । कृष्णावदातस्य सतः प्रियत्वात् बालकस्य" च । व्यासस्य कार्ष्ण्यात्तथात्वम् "योव्यस्य वेदांश्चतुरस्तपसा भगवानृषिः । लोके व्यासत्वमापदे कार्ष्ण्यात् कृष्णत्वमेव च" भा० आ०१०५अ० । कृष्णस्येदम् अण् कार्ष्ण तत्सम्बन्धिनि त्रि० "कार्ष्णं वेदमिमं विद्वान् श्रावयित्वार्थमश्नुते" भा०आ०१अ०उक्ते । अपत्ये तु इञ् । कार्ष्णि तदपत्ये पुंस्त्री । चन्द्रह्रासकरप्रथमादिपञ्चदशकलाक्रियारूपे प्रतिपदादिदर्शान्तात्मकपञ्चदशतिथ्यात्मके ३०कालभेदे अर्द्धमासे "चन्द्रवृद्धिकरः शुक्लः कृष्णश्चन्द्रक्षयात्मकः" ति०त०षट्त्रि० । इन्दुकलाक्षयप्रकारः इन्दुशब्दे ६११पृ० उक्तः । तदुपलक्षिते ३१पितृयाने "शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतां शाश्वते मते । एकया यात्यनावृत्तिमन्यया वर्त्तते पुनः" गीता । पितृयाने च यथा कृष्णपक्षसंबन्धस्तथा आतिवाहिकशब्दे ६५१पृ० दर्शितम् । "धूमोरात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम्" गीता । कृष्णपक्षाभिमानिनि पितृयानस्थे कर्म्मिणामतिवाहके ईश्वरनियोजिते ३२देवभेदे आतिवाहिकशब्द